

Kovács Sándor Iván

TOLDI MIKLÓS BUDAPESTEN

Vas István emlékére

„Hé, paraszt! melyik út megyen ill Budára?” – kérdi Toldi Miklóst Laczfi nádor a TOLDI I. énekének 9. strófájában. Toldinak „szívébe nyilallik”, hogy leparasztozták, de azért a maga módján fegyelmезetten felvilágosítja az érdeklődő nádorispánt. Megragadja a „szörnyű vendégoldalt”; azzal mutatja „az utat, hol Budára tér el”.

Minden olvasó magyar nemzedék jól ismeri ezt a jelenetet, mert a TOLDI-nál „nagyobb sikert a magyar irodalom nem sokat ért meg”, az iskolában „a költészet kánonjaként tanítják”.¹ A TOLDI a trilógia befejezése, azaz 1879 óta kötelező olvasmány, s az maradt máig. Éppen most készül a legújabb iskolai kiadása. Sokunknak mesterével, azzal a Keresztury Dezsővel együtt adjuk sajtó alá (az Editorog Kiadó megbízásából), aki ötvenöt esztendeje publikált első kis Arany-könyve óta az Arany-kutatás legnagyobbjai közé tartozik.

Az újraolvasás közben tűnt fel nekem, hogy bár Arany a TOLDI-ban rendre mindig Budát vagy Pestet ír, egyszer kizökken a hiteles megnevezésekből, s történelmietlenül „elszólja” magát: Buda vagy Pest helyett a *Budapest* fut ki tolla alól. Íme néhány kiragadott Buda- és Pest-példája: „Estenden meglátta a budai várat” (VII, 4); „Rákosnak mezője társzomszédos Pesttel, / Pest alatt ért össze utasunk az esttel” (VII, 5); „Hozsd fel a frut mielőbb Budára” (VIII, 7); „Pest város utcáin fényes holdvilág van” (IX, 1); „Aztán széllente / Pesten és Budában, / Nézegette magát a széles Dunában” (XI, 2); „Egyszer jön a nagy cseh Buda vára felől” (XI, 11); „Tapsolnak, kiáltnak, zászlót lobogtatnak; / Buda nagy hegyei visszukurjongatnak” (XI, 20).

A váratlan „elszólás” helye pedig ez (IX, 18):

„Össze-visszajárta a lemetőkeretet,
De nem lett abban egy eláthozott lelket:
Hol keresse mármost az özvegynek lakját?
Budapest városát sok ezere lakják ”

Megnéztem az 1847-ben megjelent legelső nyomtatott kiadást,² megnéztem a későbbieket: e helyen mindenhol *Budapest* olvasható. És így van ez Arany TOLDI-kéziratában is. Mintha ebben látszana ugyan némi tétovázás a *Budának pesthez* kulcsolásában (az a johhra futó szára kissé hosszú), de a kisbetűs kezdésű *pest* feltétlenül a *Budához* tartozik, azzal kétséget kizáróan egybeírt: *Budapest*!³

Mi sem lett volna könnyebb pedig, mint végigvinni a TOLDI-ban a *Buda* és *Pest* követezetettségét. Akár így: „Buda, Pest”, „Buda s Pest”, „Buda-Pest”, vagy megfordítva: „Pest, Buda”, „Pest s Buda”, „Pest-Buda”. De Arany János a leghatározottabban a „sok ezere” lakott „*Budapest városát*” írta bele a középkori Toldi-történet XIX. század közepi elbeszélésébe. Azt az elnevezést használta, ami köztudomásúan csak Buda, Óbuda és Pest 1872. évi egyesítése után vált hivatalossá.

A TOLDI-kommentárokban és a Budapest-szakirodalomban nem lelem a nyomát

annak, hogy valaki felfigyelt volna Arany „*Budapest*”-jére. Megkísérlem ezért elhelyezni az adatok történeti rendjében, s megpróbálkozom értelmezésével. Ki fog derülni, mily szervesen beleillik az adatrendbe, s anticipálhatom Arany meggondolt tudatosságát is.

Amikor 1948-ban megszűnt a *Budapest* című folyóirat, egy évtizedig nemigen bolygatták fővárosunk nevének eredetét. Majd csak 1956 után, szinte a szétlőtt város romjain támadhatott újjá a Budapest helynév kutatása: 1957-től már több értékes közlemény foglalkozott történetével. A leggazdagabb összefoglalást nyújtó Puruczki Béla⁴ mindenekelőtt Széchenyi István „*ügybuzgalmát*” világítja meg a Budapest „*városnév elterjesztésében*”. Pulszky Ferenc nyomán idéz egy igaz anekdotát: „*Széchenyi első ötlete az volt, hogy az egyesítendő Budát és Pestet Honderűnek kellene hívni. Amikor népesebb társaságban felvette a javaslatot, Fővörs József hirtelen támadt szójátékkal azt mondta: nem lesz szerencsés, mert a franciák Honte des rues-nek (= az utcák szégyene) fogják érteni, ami mégsem járja. Erre aztán sürgősen lemondott a Honderű elnevezésről.*” Döblingi magányában ismét fantasztikus ötletei támadtak: *Bájkert, Üdvök, Hunvár, Attila, Derűde, Borűda, Lehelde, Lajosda, Etelevár, Delivár, Kiesd. De gondolt a több mint ironikus Sárűvár, Porűvár elnevezésre, vagy éles elméjű elborultsággal a szabadságharc leverését idéző Magosda, Akaszda, Haynauda alakokra is. Az Istvánhely asszociálhatja Szent Istvánt is, az Istvánhíd azonban inkább önmagára, a Lánchíd emelésére utalhat.*

Széchenyi különféle indítékú fantazmagóriái helyett ama komoly erőfeszítésére kell figyelniünk, amellyel az 1820-as, 30-as években „*korán és következetesen támogatta a Budapest nevet*”. 1828-ban kelt levelében írja: „*Budapest szóval éltem Buda helyett [...] A két név egybeolvadása Buda és Pest érdekeit és érzéseit egyesítené és így erősítené*” Népszerűsítette a Budapest formát a Széchenyi eszméit képviselő *Jelenkor* című folyóirat is. Puruczki több bizonyító helyet idéz az 1832–1842 közötti évfolyamokból, s megemlíti, amidőn 1842. augusztus 24-én lerakták a Lánchíd („Istvánhíd”) alapjait: „*az alapkőben elhelyezett emlékirathoz háromszor*” használták „*a budapesti kifejezést*”. Teljes joggal, hiszen Pestet és Budát voltaképpen a Lánchíd egyesítette. Addig csak alkalmi hajóhidon, fahidon, de inkább csónakon, sajkán folyt az átkelés; úgy, ahogyan a cseh hajnok és a véle kiálló Toldi közelítette meg a Margitszigetet.

Elszört Pest-Buda- s Budapest-adatok vannak már két századdal Széchenyi előttről is, de Aranyt aligha ezek befolyásolták. Annál inkább ösztönözhetette Széchenyi felbuzdulása és a *Jelenkor* propagandája vagy a sajtóbeli címadásban terjedő divat (*Budapesti Rajzolatok*, 1839; *Budapesti Szemle*, 1840; *Budapesti Híradó*, 1844). Az eredendően „*politikus alkant*” Arany „*nagy újságolvasó volt már Szalontán és Kőrösön is, Pesten szinte naponta töltött néhány órát Kemény Naplójának szerkesztőségében*”.⁵

Az egyesülés felé haladó Buda s Pest új nevének aktualitása – mini politikai, mint közigazgatási, mint nemzeti egységet kifejező fogalomé – mindinkább benne kavargott a két nagy reformkori évtized friss levegőjében. Arany bárholnan észlelhette időszerezését.

És közvetlenül a TOLDI megjelenése után, a reformkori kezdemények betetőzéseként történt, hogy 1848-ban az akkori pozsonyi országgyűlésen javasolták Buda és Pest közigazgatási egybekapcsolását, s 1849 nyarán a belügyminiszter által el is rendeltetett az egyesítés, ami 1850 őszére ment végbe. Az 1867. évi kiegyezéssel mindez ugyan érvényét veszítette, de 1872. december 23-án végleg kihirdették a király által szentesített törvényjavaslatot a *Buda-Pest (Budapest) főváros* név alatti végleges egyesülésről.

A történeti hitre oly gondosan ügyelő Arany profetikus Budapest-„anakronizmus” a TOLDI készültekor, 1845-ban, és a költemény minden későbbi kiadásában: tudatos állásfoglalás. A korrektúrák, az új kiadások alkalmával akármikor korrigálhatta volna, de nem tette.

Abban a kis *Költségjegyzékben*, ami Szalontáról Pesten át Bécsbe menő 1843. évi hivatalos útjának elszámolása, a huszonhat éves s először világot látó szalontai másodjegyű következetesen Pestet emlegeti. „*Pesten a Duna-parton zabot és szénát vettünk; F. béd Pesten*” – jegyezte fel augusztus 23-án s 24-én,⁶ miközben néhány utcahosszal odébb már éppen egy éve pihent a földben a Lánchíd alapköve a háromszoros Budapest-emléttel. De odalátszhattak a Duna-parti szénapiachoz a már épülő pillérek is, amelyek az alapkövetélteli ceremóniáról is vízfestményével tudósító Barabás Miklós örökített meg.⁷ A szalontai marhalevelek, tyúkpörök iratait hivatalos helyességgel dátumozó falusi nótárius a maga *Költségjegyzékében* csak Pestként lokalizálhatja a zab- és szénavélt. (Budára át sem ment akkor.) De mint költő, miú megnevezheti a TOLDI-ban a Széchenyi megálmodta s a Lánchíddal egyesített Budapestet. Abba a lelkes hevíületbe, ami a Pestre és Budára érkező Toldi Miklóst fogja el; abba a káprázatba a Pestre látogató s a Szalontán Pest-Budáról képzeltgő mezővárosi nótárius csodálkozása is belevegyül.

*„Pest város utcáim fényes holdvilág van,
Sok kémény fejeblk fenn a holdvilágban;
Barna zsindelytetők hunyázkodnak aláhh,
Megboritva mintegy a ház egész falát.
Azí hinné az ember: a padláson laknak,
Azért csinálták azí sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer ujra kezdne.*

*Sok bolyongás után végre kifáradva,
Letelepült Miklós az utcán egy padra;
Úri nép jött-ment ott, asszony, lány és férfi,
Miklós nézte őket, el is unta nézni.*

*Hol keresse most már az özvegynek lakját,
Budapest városát sok ezereen lakják.”*

(IX, 1–2, 18.)

„*Miklós nézte őket*”: Toldi bámulta a sokkezres lakosú Budapestet, a pesti magas tetős házakat; ő próbálta ki az utcai padot, csodálta meg a jövő-menő úri népet – vagy Arany János? Arany is, biztosan. Mert hogy mi mindent csodál meg s próbál ki már ő pesti utazásakor, tanúsítja a *Költségjegyzék*. Fiákeren hajtat, „gőzhajó bilélet” vált, „trager”-t fogad, a Magyar Királyi Fogadóban kipróbálja a „ruha tisztító”-t, Bécsben a Schönbrunn látja.⁸ Arany Jánosnak ezek a személyes és friss nagyvárosi élményei járszanak bele a „*paraszt*” Toldi pest-budai álmodozásába.

Az 1843. évi *Költségjegyzék* hivatalnoki józanságára felel a TOLDI költészete, mert 1846-han még csak álom és költészet egyesíteni Buda-Pestet. Arany mindenesetre megtette ezt: két szó látnoki egybeírásával, s a TOLDI 1847 utáni számtalan kiadása el

is terjesztette leleményét. A TOLDI Budapest- említésében a lírai óhaj egyszersmind poliúikai színezettel súlyosbul, hiszen „Toldi a nemzeti összefogás, egység megfestesítője”.⁹ Budapest ekképpen hordoz s jelképez összefogásvágyat, egységakaratot.

1843-ban Aranynak három mozgalmas pesti nap jutott osztályrészéül. Egy évvel a TOLDI előti, 1845. március 13-án pedig gondolatban járhatott ismét – Budapestén. Ekor válaszolt levelére a fővárosi irodalmi életben bennfentes Nagy Ignác: elutasította Dickens-fordítástervét, elriasztotta Shakespeare fordításától (legfeljebb A WINDSORI VIG ASSZONYOK fordítását látta volna hasznosnak, „gyorsan és olesón”), de küldött neki egy értékes levéldátumot: „Budapest, (!) martz. 13. án 845.”¹⁰ A szögletes zárójeles felkiáltójelei Sáfrán Györgyi, a levél szöveggondozója tette ki a kuriózumnak vélt Budapest után. Pedig alig telik el egy év, már kész a TOLDI, és benne a „Budapest városát sok ezere lakják”. S amikor valóra válik a TOLDI olvastán Petőfiből kilobbanó jövendölés, hogy ti. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék”,¹¹ a győztes forradalomnak mind hivatalos Közlönye, mind némely miniszteri utasítása és plakátja már Budapest helymegjelölést visel.¹²

A TOLDI „Budapest városát sok ezere lakják” csodálatában ott rejtezhet a „paraszti” és a mezővárosi kistisztviselő „Hej, ha én is, én is...!” örök vágya is. Egyetértek Vargha Balázzsal: „Kétszáz év óta minden magyar író bonyodalmas lelki viszonyt folytat Budapesttel. Gyálazzák és dicsőítik, vágyakoznak utána és félnek tőle, meg akarják hódítani – és nemegyszer belehuknak a reménytelen szerelembe.”¹³ A magam fentebbi következtetéseire lelek a Vargha-esszé más helyén is, de mert övé az elsőbbség, idézem respektussal: „A középkori Buda és Pest látképe egy-egy villanás a TOLDI-ban. Bár ő maga idősebb is, tanulhath is volt Toldi Miklósnál, mikor először járt Pesten, mégis ugyanúgy bámulta a házakat, utcákat, mint kamasz hőse a versben. [...] Furcsa átváltás a versszakon belül: Toldi Miklós felnéz a fehérlő kéményekre, barna zsindeletetökre – s már Arany János mondja el, hogy mi különbséget lát a régi és az akkori Pest között.”¹⁴

Vargha Balázs eredetileg ARANY JÁNOS BUDAPESTIJE címmel publikálta tanulmányát. Ezt később feltehetően azért változtathatta BOTOS ES KALAIPOS ÖREGÜR-ra, mert az első címet Nyilas Márta és Megyer Szabolcs már „elhasználta”.¹⁵ Egyik szerző sem vet azonban pillantást a TOLDI Budapest- említésére.

Még sajnálatosabb, hogy az Arany és Budapest-téma megnevezett kutatóit nem inspirálhatta Hatvany Lajos, akinek 1935–36-ban készült SZALONTÁTÓL PESTIG című tanulmánya elsöül s ítéletem szerint a legértöbbsz érzenységgel közelítette meg Arany János fővárosélményét, Budapest-felfogását és öregkori, ún. városi költészetét. A népies-urbánus „rákfenesítés” miatt¹⁶ a Hatvany-tanulmányt csak 1971-ben kaphattuk kézhez az EMBEREK ES KÖNYVEK című kötetben, de igazán máig sem került bele a mérvadó Arany-irodalomba.

„Ami elvártunk Aranytól” – szólja el magát Hatvany látszólag könnyedén: „1877 ih-leles, verstermő nyara [...] végül meghozza azt, amit elvártunk Aranytól: a Margit-hid avatásának napján a pesti sorsok fogvacogató balladáját, a városi kísértelek felvonulását, a fővárosi újságok híreinek varázsos megelevenülését: a HÍDAVATÁS-t!”¹⁷

„Ami elvártunk Aranytól.” Úgy értelmezem: „elvártuk” Arany géniusztól, hogy SZALONTÁTÓL PESTIG jusson, hogy a vidék költője felfedezze a fővárost, hogy Pesten polgárrá legyen az urak között, s hogy Budapest költőjeként tegye teljessé népies-nemzeti elvárásoknak megfelelt életművét. Hatvany éles nyíltsággal kíséri végig e folyamatot, s ez a helyenkénti hevenség ha idegennek is tűnhet fel az áhítatos Arany-irodalomban, nem kevésbé tiszteletteljes, mint a hagyományos interpretáció. „Arany úgy hódította meg

a fővárost, mint költői témát. Az epikusnak Pest ismeretében is mindenekfölött hitelességre volt szüksége. Nemcsak Arany hódította meg Pestet, hanem Pest is Aranyt! – sorjáznak Hatvany axiomatikusan állításai. Arany valóban városalaprajzzal járja Budapestet, s *Pest város általam ismert és bejárt utcáinak névsora ABC-rendben 1861* címmel lajstromozza megszerzett ismereteit.¹⁸

A főváros nemcsak megittasító költői témákat, hangulatokat, karaktereket kínál, nemcsak „széles ecsettel fölvezelt szindius költői karton”-ok megfestéséhez alkalmas modell.¹⁹ Irodalompolitikai kulcskérdés is. Arany „a népies-nemzeti verses epikát középpontba állító irodalom vágyával jött föl Pestre, s kezdett szerkeszteni. Első nagyobb bírálatai és ismertetései is ezt az ideált szolgálják. S a BUDA HALALÁ-t millió munkája közt is befejezte. De már érzi, ez az út aligha járható” – világítja meg írói-szerkesztori útkeresését Németh G. Béla. Népies-nemzeti verses epika helyett „a korszak hazai kifejezőjé”-nek a lírát tekinti, nagyot változik „felfogása a népiesség jövő funkcióját s esztétikai szükségét tekintve is”, és nem utolsósorban „a polgárosodást, az iparosodást” sürgeti folyóirataival.²⁰ Hatvany szerint Arany 1862-ben EGY SZÓ, MELY KELL. DE NEM TETSZIK címen írta meg a *Szépirodalmi Figyelő* „szerkesztori programját, mely a Kármán-féle urhánus hagyományba kapcsolódik bele”.²¹ „Az ország szívében, Budapesten” – írja le programcikkében Arany a többnyire Széchenynek tulajdonított szót; „Budapest irányadó fensősége” – definiálja emelkedetten, mindkétszer Budapestként, „az irodalmi központosítás” székhelyét.²² A *Figyelő* egyik glosszájában pedig ama érdekos hírnek szentel figyelmet, hogy „Sellner budapesti hajótulajdonos a Pest és Baja közti közlekedésre új magángőzöst épített, melynek neve Petőfi lesz”; s rendszeresen ismerteti lapjában a Budapesti Szemle számait is.²³

1862 őszén megszűnt a *Szépirodalmi Figyelő*, de Arany új folyóirata, a *Koszorú* továbbra is napirenden tartja a főváros ügyét: 1863 nyarán jelenik meg Pesty Frigyesnek A MAGYAR FŐVÁROS című tanulmánya. Hatvany figyelt fel rá, s azt mondja róla, „ugyanoda lyukad ki, ahova Arany”: a főváros vezető szerepének elismeréséhez. Pesty – „aki a főváros nevét jelképesen hordta nevében” – Pest-Budát ugyancsak nevezi Budapestnek: „Pesttől vagy Budapesttől városaink közül [...] egy sem tagadná meg az elsőséget.” Feltűnő az a szeretetteljesség, az a mitológiáig emelt lírai hang is, amivel Pesty értekezése zárul: „Ha a görög és római nemzet Athenét és Rómát istenség gyanánt tisztelé, [...] Buda-Pest is legyen éltető szeretetünk tárgya, mert a magyar nemzet fővárosa, az egész nemzet anyagi és szellemi haladásának mértéke; e város rendeltetése mindenekelőtt, hogy társadalmunkat nemzeti alapra fektesse.”²⁴

Aranynak Budapesttel való azonosulása, pesti polgárrá válása küzdelem is volt, sebekkel is járt. Az öreg Gyulai Pál körül még forgolódozó Hatvany Lajos személyes tanúságtétele, hogy Gyulai értesült Arany Jánosné Ercsey Julianna szemrehányásáról: „A tükörnek megtettek, de azért csak paraszt maradsz a szemükben, akik az akadémiai uraságok nem fogadnak be maguk közé.”²⁵

Célzott pedig Aranyé ezzel ama fájdalmas afférra, hogy Arany mint az Akadémia főtitkára 1865-ben nem kapott szolgálati lakást a Lánchíd pesü hídfőjénél frissen emelt palotában, s Üllői úti szerény hajlékából kellett hivatalába naponta begyalognia. A sértett Aranyak a magyar burzsoáziához illő „óvatos lázadása”²⁶ sokáig eltitkolt alkalmi versben csapódott le:

„A Tudománynak háza vagyom:
Ennek örüljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

*Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték...*
(ÁRTATLAN DAC)

Csak 1867-ben kaphatta meg az Akadémia palotájában tiszte után joggal járó lakását. Ott élt aztán, „Budapest szívében”, haláláig.

„Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?” – hallhatta vissza Ercsey Julianna szűrős zsembelődései közben a Toldi szájába adott régi kérdést. De nem hiszem, hogy jó húsz esztendő elteltével érthette még magára is. Érdeemes kissé visszalépünk megint Arany és Budapest történetében, hogy ekkorra megszilárdult „pesti polgár”-öntudatának s irodalmi Budapest-élményének alakulását nyomról nyomra követhessük.

1860-ban, amikor a Három Pipa úti első pesti lakást birtokba veszik, Arany még falusias igények szerint ítél róla: „Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs.”²⁷ (Vajon mire kellett volna Aranynak pesti „szállásán” a „biztos padlás”? Mit tárolt volna ott? Limlomot? Inkább talán oldalszalonnákat.) Bár dohogott a padlás és a kamra hiánya miatt, fővárosi szerkesztőként egyszersmind restellte a külvárosias Három Pipa utcanévet. Örömmel kapott a híren, hogy „Kisfaludy utcának keresztelték”. Ez a névmegnemesítés igazán összehangban állott volna irodalmi központosítási terveivel. Ha már a saját lakásán székelt az egyszemélyes szerkesztőség, legalább a Három Pipa utca viseljen irodalmiasabb nevet. A Szépirodalmi Figyelő címlapján hamar fel is tűnik, „hogy az Üllői út és a Kisfaludy utca sarkán van a keresztelői szállás” („szállás” még ez is, Toldi szóhasználatával), jóllehet a névváltoztatás hivatalos keresztülvitele nem sikerült.²⁸ A Figyelő fentebb idézett programcikke megértőbb a Három Pipa–Kisfaludy utca kontroverziát illetően: „az *«tró-osztály idestova helyet követel magának Pest város hecsüleles kárpitosai, aranyozói mellett»*. Azok *«kik Pesten élnek, Heckenastnál, Emichnél, Vodianernél nyomatnak, személyes érintkezésben állnak az Úri és Váci utca targoncáival»*.”²⁹

Amikor Arany EGY SZÓ, MELY NEM TETSZIK... című programcikkét a Figyelő 1862. április 3-i 22. számában publikálta, rég túl volt már lapjának egy olyan közlésén, aminek itt néhány hangsúlyos bekezdést kell nyitnom, mert irodalmi Budapest-élménye alakulásával kapcsolatos. 1861. október 21-én és 31-én, az 51–52. számban jelentette meg Lauka Gusztáv EGY NYÁR PESTEN című városrajzát. Az Aranynál csak egy évvel fiatalabb, de öt két évtizeddel túlélő Lauka a kor színes irodalmi egyénisége volt. Gazdatiszti pályára lépett, s publikált is egy szakműnek szánt JUHÁSZAT-ot (1843), ám ő volt az is, aki nemcsak feltűnő különködéseivel (kerek kalap, sötét köpeny, vadásztkés, falusi szerenádok, „paraszt-szüzek”), hanem azzal is elhíresítette magát, hogy száz juhot szakszerűtlenül halálra oltott. 1848-ban Kossuth futárja; ekkor ismeri meg Arany is, s Petőfihez írt levelében küldi Laukának üdvözlését. Testvére, Lauka József Petőfiék esküvői tanúja volt. A nagyközönség olvasói ízlését kiválóan eltaláló, elképesztően termékeny Lauka pedig mindinkább a nagy idők tanújává lett. Negyvenéves írói jubileumán csak úgy dőlt lába elé a hódolat: Ferenc József-rend, aranytoll a budapesti írókörtől, nagy ezüstbogrács Szeged városától. Kiemelendő, hogy Arannyal éppen egyszerre, ő is 1860-ban költözött Pestre. Hivatalnok lett, keresett és jól kereső írónak számított. Arany hírlelte is a Figyelőben műveit és élclapja, az *Ördög Naplója* megjelenését. A két hónapig élt élclapról úgy vélekedik a mai kritika, hogy bizonyos „polgáriasság” sem hiányzott velőle.³⁰

Arany irodalompolitikai programiratóba, mondhatni, Lauka hangulatos EGY NYÁR

PESTEN című beszámolójából léptek át „*Pest város becsületes kárpitosai, aranyozói*” az Úri és a Váci utca „*targoncáival*” együtt. Lauka írását – ha jól látom – nem tartja számon az Arany-irodalom, ezúttal Hatvanyt is beleértve. Pedig „programcikk” ez is: az 1848 után 1860-ban ismét a fővárosba került Lauka és Arany „közös” Pest-élményeinek foglalata. Aranynak szinte Pest-bedeckere lehetett, fővárosismeretét, Budapest-szeretetét feltétlenül befolyásolta. Azok a pesti színhelyek és hangulatok ugyanis, amelyeket a jó tollú Lauka érzéletes könnyedséggel, humoros és némi szatirikus árnyalással megjelent, Arany későbbi városi verseibe is belekerülnek. Lauka Budapest-tárcája szinte invokációja s témakatalógusa a kései „városos” Arany-verseknek.

Arany János azonosuló érdeklődését már a legelső mondat felkelthette: „*Feljötem Pestre, nem éppen szükségből, hanem azon láthatatlan hatalom szavára, mi sorsnak neveznek.*” Pestet – Pesty előtt – már Lauka is hívja Budapestnek, mégpedig kétszer: „*a gőzös minden órában megfordul Budapest között*” (nyelviileg is érdekes „egyesítés”, értsd: Buda s Pest között); „*Budapest környékén, az Orczy-kertben*” (azaz a mai Nagyvárad téren innen, a volt Ludovika előtti parkban). A fővárosi élet legjellemzőbb vonásának Lauka a polgári egyenlőséget tekinti, legalábbis azt, ami ebből a Városligetben és az omnibuszokon megvalósul. A Ligetbe „*közel száz omnibusz vezet*”, s zöldjében „*minden osztály szabadon [...] mozoghat*”. Az omnibusz demokratizmusa mindent felülmúl, mert „*az omnibuszok összehozták az osztályokat, s helyreállították a társadalmi súlyegyenl.* Gróf és borbélylegény, író és krüikus, delnő és szobaleány, akadémiai tag és számár, pincér és vendéglős, pap és katona – a legkívánatosabb nyugalomban ülnek egymás mellett és utaznak egymással. – Az omnibuszon annak van választási joga, ki hamarabb érkezel”. Egy pesti író és akadémiai tag omnibuszutat hat évvel későbbi EPILÓGUS című verséből ismerünk jól:

*„Az életet már megjártam,
Többször csak gyalog jártam,
Gyalog hiszem...
Legfőlebb ha omnibuszom...”*

„*Budapest városát sok ezren lakják!*” – mondhatta el Lauka is (Pesty Frigyes a három egyesítendő város lakosságának számát száznyolcvanezerre teszi), s felsorolja „*a pesti utcaközönségnek*” legkülönbözőbb képviselőit. Az ő említései sorrendjében haladok: rongyos úr, cifra koldus, gróf, tudós, író, művész, dajka, sétáló arszlán, borbélylegény, delnő, szobaleány, akadémikus, pincér, vendéglős, pap, katona, mesterlegény, boltoslegény, gyapjúkereskedő, bérkocsis, utcaöntöző, hordár, Dunavízárú, tejáruló, utcasepregető, targoncás, rendőr, cipészfiú, pattantyús, szakácsné, mágna, kereskedő, iparos, szolgálattelőd, iparosné, szolgáló, csizmadialeány, hajóslegény.

Efféle pesti népek közé került Arany János. A Három Pipa utcai ház „Hausbogen”-jébe ugyan „*Schriřtsteller*”-nek íratta be magát, de elfogadta, hogy a „*sok kőszá lakó*” (volt közöttük cigány is) csak hetűszedőnek tartsa. Ez ellen már csak azért sem tiltakozott, „*mert adóját is ehhez mérten szabták ki*”.³¹ Tanulságos összevetni a Lauka-tárcával a kései Arany-versek pesti karaktertáblóját. Arany „*őszikei*”-ből a rangos koldust és az úri lócsiszárt, a hetyke urat és a cifra nőt, a „*millióst*” és a „*szurtos fiút*”, az öreg pincért, a hírlapárulót és a háziurat ismerjük. De ha Józsefvárost megidéző elbeszéléstörredékét, az Orczy-kertet is emlegető Orczy Lőrinc-tanulmányát, Tompának beszámoló levelét („*olcsó kirándulás a zöldbe családommal*”) vagy ÉNEK A PESTI LIGETRŐL S TÖLGYEK ALATT

című versét nyitjuk is ki, azokból is sok minden elősorolható, amit az EGY NYAR PESTEN ügyes írója már megörökített.

„Az úgynevezett -zöld-, a nagyvárosi közönség eldorodója” – lelkesedik Lauka, s máris kalauzol bennünket a Sváb-hegyre, Zugligetbe, Csillagvölgybe, a Disznófőhöz, a Normafához, a Szépjuhászéhoz, aztán a Városligetbe, a Császár fürdőbe, az Orczy-kertbe, a Múzeum-kertbe. Még fél századot kell várjunk Molnár Ferenc Liget-apoteóziáig, de már Laukánál is felhukkannak az ötvenes-hatvanas évek „Liliomjai”: a „hintázók és körjátszók” s a tűzér-cseléd szerelmespárok; a „pattantyúsok és szakácsnék”. A Margitszigetet és az Orczy-kertet Lauka mintha egyenesen Arany Jánosnak díszletezné. A szigeten „múlt idők szellemei lársalognak” (teszem azt: a cseh bajnok és Toldi); a sziget „költői menhely, hol bűg még a gerle s ver a csalogány”; itt „kedvet kaphatsz a verselésre”, s ha itt „egy verset szavalasz”, a goromba hajóslegény is megszeliődül. A pesti krónikás voltaképpen még a „hídavatás” feltételére is tesz célzást: „Csodálom, hogy nem akadt eddig olyan, ki a Margitszigetet a budai parttal hajóhíddal kötné össze.” Az Orczy-kert, „az Üllői út végén felalálható paradicsom” valósággal szabadtéri dolgozószobá: itt bárki, „Verseket is írhat, sőt azokat el is szavalhatja háborúatlanul”. (Arany majd a Koszorú 1863. szeptember 27-i számában megjelent Orczy Lőrinc-esszéjét indítja az Orczy-kert élményszerű megidézésével, s még ekkor is visszaemlékezik Lauka paradicsomi elragadtatására: „az öreg Lőrinc híró – egy kis kopasz ember, kurta dolmánykában – gyakorta jó velem szembe, ha e pesti paradicsom árnyékos útjain merengek”. A Koszorú Gvadányi-portréja – 1863. december 27. – ugyancsak összefügg Arany Budapest-felfogásával: a Budára tartó peleskei nótárius pusztai szalonasiútésének rusztikus felidézésére élesen ráfeleli: „Budapesten mindez másképp fordul.” Az ellentét szinte a TOLDI-beli „kopár szék”-otthonosság és a Budapest-ámuldozás megismétlése.)

Vajon Arany, jó szerkesztő módján, nem *rendelte-e* ezt a cikket, éppen *ezt* a Lauka-tárcát? S vajon igazoltott-e valamit a szerkesztői toll a jól folyó szövegen? Ezt is elképzelhetőnek tartom. Az „olcsó zöld” zsurnaliszta apologétájának egy olcsó szójátékát – pedig Aranyként akár magára is vehette volna – mindenesetre henne hagyta a közlésben: az Orczy-kert „Vendégei többnyire szenvedő művészek vagy tudósok, kik ritkán láthatnak aranyokat, de annál gyakrabban küzdenek az aranyérral”.

Lauka Pest-idillje a Pestet városalaprajz segítségével járó Aranynek a tekintetben is hitelesítette első benyomásait, hogy a várost az éktelen zaji, piszok, szemét, német szó színtereként is megrajzolta. „Ki lármát szeret, ki kedveli a zajt és látványosságokat, [...] jójom Pestre”, ahol részeg mesterlegények ropják a táncot „kintorna mellett”, boltoslegény „guztározik”; ahol „Velőt rázó és bosszantó az ordítási szabadság”, mert „felordítanak a víz-hordók »Donau vasser« s a tejárulók »fru mili« kiabálásaikkal”. A németül ordító árusok Pestje poros és piszkos is: „mocskos vízzel befecskendező utcaöntöző” csúfíthat el (nem is szólva, immár Arannyal, az úri lócsiszárról, aki beverhet sárral); ha ki akarod kerülni „az utcasepregetők manőverjei”-t, mármint „a vizes port, a szennyet vagy seprűiket”, polkát kell járnod; a Ligetben is nyelheted a port, a homokot, a „kőszénfüstöt”. A ligeti „tó ki-gőzölgése sem sokszorozza napjaidat, s a benne úszkáló hattyúk, kivált ha költő vagy – eszedbe juttathatják hattyúdalodat is”. (Bizony ez sem jobb, mint az „aranyok” – „aranyér”.)

Mit mond az ÉNEK A PESTI LIGETRŐL? – Az odavezető árnyasabb utat „sok nép döngi, / És búzós, mint a dóghalál”. Aztán: „zsibáru”, „homok”, „kintorna, koldus, bűn, nyomor”, „német világ” („Csak a szó lenne több – magyar!”), „bucka”, „posvány” és bozót, gaz, gyom, szemét. Mindazonáltal: „Ujjé, a Ligetben nagyszerű!”

„Egyszóval én e ligetecskét
Igy is, ahogy van, szeretem;

Nem is szidok tanácsot, kormányt,
Ha utam kissé szemetes...”

Ezek a sorok akármely dalba, sanzonba, kupléba beleapplikálhatók lennének. Arany szándékolt „lezsersége” e helyeken a városi dal hangját előlegezi. Ezt címadása is igazolja: ÉNEK, azaz Dal ez a vers A PESTI LIGETRŐL. A bűzhödött ligeti hattyas tóval az ellenkezőjét műveli: magasba röpteti a falusi emlékképek színezte, vélt látványt:

„Az gondolom: a liba-pázsit,
Már nézem is: hol a ludak?
S a tó körül a kép vonásit
Bevégni néhány hattyu-nyak.”

De átadom a szót Hatvanynak: a két hattyú-sorból „a kopott liget oly tiündöklő s a hattyúnyak mozdulatának oly hófehér gráciájával kél ki, hogy a jelen legyőzi a múltat, a reális való az emléket. Arany nem élt hiába szinte húsz év óta Pesten! Másfél évtizednyi pesti élet után e város levegője behatolt pórusai közé”.³²

Előreszaladtunk. Hol vannak még az „őszikék”? Arany pesti naptára csak 1861 őszét mutatja. Hajoljunk még egyszer Lauka nyári cikke fölé. Amit Pestynél is megfigyelhettünk, a mitologizálás, az órá még inkább jellemző. Az Orczy-kerti forrás vize „haszonlú a hitregék mesés forrásaikhoz”; a bátor férfiak is félnek a Duna részeges csónakosaitól, „Phlegetonól, de még inkább Charontól”; „másnap reggel már benn a városban csak egy, a szemeidet fenyegető zöldgallakkal megrakott szekér vagy az inexpresszibilitás mocskos vízzel befecskendező utcaöntöző juttatja eszedbe, hogy tegnap kiinn mulattál emberek, druidok és nymphák között”.³³

Az EGY NYÁR PESTEN túlcsoportul a Pest-rajongástól, Lauka kiszólásai is szeretetet palástolnak; a való és az ideál közt lebegtetni tárgyát. Retorikus ellentétezései közül a legsikerültebbet emeltem ki dőlt betűvel: a „mocskos víz” köznapi valóságát s a „druidok és nymphák” eszményített-mitologizált természeti édenét.

Át kellett lábalnunk Lauka szövegét, hogy partra vessük az idézett sorokat. Amelyekre a költő Arany is felfigyel. Mégpedig szinte azonnal, lapjának következő számában. A Szépirodalmi Figyelő I. évfolyamának utolsó, 52. száma október 31-én hozta az EGY NYÁR PESTEN második, befejező részét. S az új folyam 1. füzeté élén, november 6-án jelent meg az ESMÉNY ÉS VALÓ, ezzel a zárójeles alcímmel: „Mutatvány Vojtina Ars poeticájából. Gyönyörködjünk Budapestet festő „szindús úde carton”-jában:

„Allok Dunánk szélén, a pesti parton:
Előtte a kép, szindús úde carton:
Felhő s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a városmajortba,
Büszkén a Gellért hordja hársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát,

*Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető,
Míg fenn a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötélik, múlt idők roma,
És hosszú rendje annyi sűrű háznak
Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak;
Alant a zölden-tiszta nagy folyam,
Mint egy smaragd tó bércek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő s fűcske szárnya,
Csak mélyén lüktet forradalmas árja,
Felszűne tükör, és abban, miképp
Tündéri álom, az előbbi kép
Tisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpú, a merő fal ing,
Abrándos lelkem a hullámokba mélyed,
Vágyban elűszva bűvárloom a mélyet:
Itt, a nymphák! itt a cháriszok!...
Az utcán por, bűz, német szó, piszok. –"*

Úgy vélem, Aranynak ez a két kiemelt híres sora a Laukától idézett „druidok, nymphák” – „mocskos víz” ellentétpár költői parafrázisa, a lírikus reflexiója a publicisztikus nyersanyagra. Tekintsünk most el a Vojtina-vers tanítóköltemény-jellegétől, tekintsük csak elragadtatott Pest-káprázatát. Ebből a nézőpontból elsősorban a maga Budapest-befogadásának diadalmas vedutája: Szalonta s Kőrös után ím „*Állok Dunánk szélén a pesti parton...*”. De mintha ott gyűrűzne a tündöklet tükre alatt a Lauka-nyersanyaggal együtt a legelső Pestre – Budapestre! – tekintés, a TOLDI-beli élmény is:

*„Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok képmény fejeztik fenn a holdvilágban;
Barna zsendelytetők hunyászkodnak alább...*

•

*Szürkén sötélik, múlt idők roma,
Es hosszú rendje annyi sűrű háznak
Fehérlik sorba, mint gyepen a vásznak...*

Nem szövegezésekre gondolok: az „*impresszionista*” festésmód azonosságára, a színek és fények kitüntetett szerepére.⁹⁴ Szalontán, Kőrösön gyertyaláng világolt, s pásztor-tűz, tűzvész ha lobbant – Pest maga a fényesség volt. „*1848 folyamán többször is (háromszor) megfordultam Pesten, s fényét kezdtem megkivánni*” – írta bele Arany Pest luxusát életrajzába is 1855-ben.⁹⁵ Csak öt évet kell várnia, s már önfeledten észlelheti a pesti part-ról: „*Lenn a Tabánban egy toronytető / Gombjának fénye majdnem égető...*”

De hát „*az utcán por, bűz, német szó, piszok*”. Igen, Pest piszkos, bűzös, utcáit felveri a „*Donau vasser*”, a „*fru mili*”, és mégis ifjú és mégis szép, s ha népe selypíti is a „*honni szót*”, az Akadémia-alapító, Lánchíd-építő Széchenyi álma megvalósult:

„Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
Nyújt Corvin agg várának hú kezét,
S az édes honni szót selypítő nyelve –
Széchenyié mindez emlékezet!”
(SZÉCHENYI EMLÉKEZETE, 1860)

A Széchenyi-óda küzdelmes fogadásáról Aranynak séta közben ceruzával zsebkönyvébe jegyzett ötletei, gondolatai, töredékei tanúskodnak. A Lánchídra utaló strófa előképe ez a jellemző, határozott kijelentés: „Pest magyar város, középpont!”³⁶ A Szépirodalmi Figyelő programcikkei is ezt fejtegetik: „Óhajlásom ez, hogy a lap irányadóvá s mintegy irodalmi központtá nője ki magát” (ELŐRAJZ);³⁷ „Az irodalmi központostítás”; „az ország szívében Budapesten”; „a haza fővárosa”; „irányadó központostítás”; „Budapest irányadó fensősége”; „a mi központi irodalmunk” stb. (EGY SZÓ, MELY KEII...)³⁸

A főváros irodalmi központosítása a „még selypítő nyelvu” pallérozásával és uralkodóvá válásával ment végbe. A SZÉCHENYI EMLÉKEZETE kiemelt eszméjére maradéktalanul rászabható a monográfus megállapítása: „Pesten csak a magyar számmal minősített, szerves és intézményessé lett irodalomnak. Az idegen ajkú lakosság ezt éppoly természetességgel vette, mint amily természetességgel vette a magyar felvilágosodás és kora-reformkor is a város kevert nyelvét, vegyes népességét. Az trók tudatában még nem egy későbbi nacionalista vagy éppen kultúrsviniszta nemzetállam, hanem egy polgári nemzeti állam világhépe lebegett, s némettel és ráccal, örményyel és göröggel együtt volt -Pest-Buda- tájn hazájuk.”³⁹

A monográfus, Németh G. Béla, a Széchenyi-óda nyelvszemléletének tudományos indoklását nyújtja, az esszéíró Hatvany Lajos a SZÉCHENYI EMLÉKEZETE publicisztikus gondolatelőzményét („Pest magyar város, középpont”) világítja meg szociológiai alkfejtes-sel: Arany „ha nem is becsüli túl lassan európaizálódó és magyarosodó fővárosunkat, mégis a tisztántúli és Duna-Tisza közti színmagyar nép közt szerzett tapasztalatok alapján meg van róla győződve, hogy Pest-Buda minden svábjával, örményével, görögjével, lőtjával, ráccával és zsidó-jával – és külön táblabírói provinciát alkotó, csekély számú magyarjával, minden hagyománytalansága és kulturálatlansága mellett, mégis a rendi múltba süppedt, elmaradt vidékkel szemben a polgári jövőbe egyedül vezető utat, az egyedül érvényes és irányadó szellemi fensőbbiséget jeleníti.”⁴⁰

„Ó az, ki által lettünk és vagyunk”; „Kik műve által lettünk magyarok” – sűrítő szentenciákha Arany ódája Széchenyi érdemeit. A vers keletkezéstörténetét nyomozó Barta János szerint a költőnek a Széchenyi-„életpálya tvén átrepülve végig kellett élnie azokat az évtizedeket is, amelyeket ő maga Széchenyi korának nevez.”⁴¹ Mióta szerepet visz benne, tehát a 40-es évektől, Széchenyi kora Arany kora is. S neki, „a mandátumos embernek”, aki mindig meg akart felelni a rá mért szerepeknek, neki a kor Széchenyire méretezett szervezői feladatokat kínált: igazgatóságot a Kisfaludy Társaságban, szerkesztést a Szépirodalmi Figyelőnél, a Koszorúnál, tagságot, főtitkári tisztelet az Akadémián.

„Egy kis független nyugalmat!” Így óhajtotta volna az „örök kétely”-lyel viaskodó költő, de akarta is e kihívásokat, minden erejével, tehetségével meg akart nekik felelni. A Széchenyi-ódára kapott megbízás életének fordulópontján: Pestre költözésekor érte. Amikor teljesítette a nemzet első költőjét megtisztelő felkérést, Arany János pesti polgár nekilátott, hogy a fővárosból igazgassa azt az irodalmi összefogást, egységteremtést, amit – kétségkívül Széchenyi ihletésében – már a TOLDI manifesztál.

Ehhez kellett Toldi Miklósnak feljönnie Budapestre.

S Aranynak Pest-Budára, hogy segítsen Budapestté tenni.

Jegyzetek

1. Németh G. Béla: HOSSZMETSZETEK ÉS KERESZTMETSZETEK. Bp., 1987. 34 o.
2. KÖLTŐI PÁLYAMŰVEK, MELYEKET KOSZORÚZOTT ÉS KITÜNTETETT A KISFALUDY TÁRSASÁG. Pest, 1847. OSZK 191. 337.
3. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1533. 24a.
4. Puruczki Béla: A BUDAPEST HELYNÉV TÖRTÉNETE. *Magyar Nyelvőr*, 1957. 60–65. o. (A további adatok is innen.) Lásd még: É. Kiss Sándor: A BUDAPEST HELYNÉV EGY RÉGI ELŐFORRULÁSA. Uo. 1957. 494–495. o.; Éder Zoltán: BUDA PESTRE – NAGY VÁRADRA – SÁROS PATAKRA. Uo. 1972. 249. o.; Puruczki B.: BUDAPEST. Uo. 1972. 250. o.
5. Németh G. Béla: I. m. 28. o.; Keresztury Dezső: MINDVÉGIG. Bp., 1990. 346. o.
6. Arany János ÖSSZES MŰVEI. XIII. köt. Kiad. Dánielisz Endre, Törös László, Gergely Pál. Bp., 1966. 10. o.
7. Barabás akvarelljeit lásd Fenyő Ervin SZÉCHENYI ISTVÁN (1791–1860) című albumában. Bp., 1991. 81., 82., 83. sz.
8. ÖSSZES MŰVEI. XIII. köt. Id. kiad. 12. o.
9. Németh G. Béla: I. m. 35. o.
10. ÖSSZES MŰVEI XV. köt. Kiad. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. 14. o.
11. Uo. 50. o.
12. Rózsa György–Spira György: NEGYVENNYOLC A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL. Bp., 1973. 116., 117., 130. o.
13. Vargha Balázs: „ÁLLOK DUNÁNK SZÉLÉN, A PESTI PARTON...” In: IRODALMI VÁROSKÉPEK. Bp., 1973. 5. o. Az Arany-fejezet: 74–119. o.
14. Uo. 98–99. o.
15. Vargha B. írása először a *Budapest* című folyóirat 1969. évi 8–11. számában jelent meg. Vö. Nyilas Márta: ARANY JÁNOS BUDAPESTJE. Bp., 1957; Megyer Szabolcs: ARANY JÁNOS ÉS BUDAPEST. Bp., 1958.
16. Vö. Hatvany Lajos: SZALONTÁTÓL PESTIG. Bp., 1977. 185. o. A meg nem nevezett Szerkesztő itt ezt írja: „Hatvany Arany-tanulmányai, cikkei közelve Ady magyarságának és a városi iradalom létjogának védelmében, polemikus célzattal és vitatkozó indulatokkal készültek. Ez indokolja több írásának (VÁROSI ÉS VIDÉKI KÖLTÉSZET, SZALONTÁTÓL PESTIG, ARANY KÖLTÉSZETÉNEK TÁRSADALMI HÁTTFRE) éles hangú és differenciálús híján igaztalan úmadását a népi írók és iradalom ellen.”
17. Hatvany Lajos: EMBEREK ÉS KÖNYVEK. Kiad. Belia György. Bp., 1971. 105. o.
18. Vö. Vargha B.: I. m. 81. o.
19. Célzás a VOJTINA ARS POETICÁJA-ra, amit Vargha B. „magyar impresszionista” rajzként interpretál
20. Németh G. Béla: I. m. 57., 59–60., 59. o.
21. Hatvany L.: I. m. 80. o.
22. ÖSSZES MŰVEI XI. köt. Kiad. Németh G. Béla. Bp., 1968. 367. o. A szállóige Széchenyinek tulajdonításáról Puruczki B.: I. m. 61–62. o.
23. ÖSSZES MŰVEI XII. köt. Kiad. Németh G. Béla. Bp., 1963. 18., 38., 46., 68., 79. o.
24. *Koszorú* 1863. II. 73–77., 97–101. o. Hatvany L. hivatkozása: I. m. 81. o.
25. BESZÉLŐ HÁZAK. Szerk. Hatvany L. Bp., 1957. 27. o.
26. Hatvany L.: EMBEREK ÉS KÖNYVEK. Id. kiad. 94. o.
27. Idézi és Arany pesti lakásait leírja Nyilas M.: I. m. 14. o.
28. ÖSSZES MŰVEI XII. köt. Id. kiad. 21–22., 44. o. Vö. még Vargha B.: I. m. 82–83. o.
29. ÖSSZES MŰVEI XI. köt. Id. kiad. 367–368. o.
30. Laukáról Szinyeyi József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. VII. köt. Bp., 1900. 87–877. o.; Arany J. ÖSSZES MŰVEI. XII. köt. Id. kiad. 372–373. o.; Uo. XV. köt. Id. kiad. 855. o. és XVI. köt. Kiad. Sáfrán Györgyi. Bp., 1982. 1178. o.
31. Arany pesti polgári hétköznapjainak krónikáját, adatait, a vonatkozó idézeteket lásd Nyilas M.: I. m. 12–30. o.
32. Hatvany L.: I. m. 101. o.
33. Lauka Gusztáv tárcájának lapszámaira külön nem utalok, Arany két folytatásban közölte: 1861. 810–813., 825–828. o.
34. Arany „impresszionizmusáról” s arról, hogy az Alföld-ábrázolás két módját: „a tárgyyszerű németalföldit és a vízzimláló impresszionistát minden nehézség nélkül át tudta tenni pesti útjakra”, lásd Vargha B.: I. m. 78–80. o.
35. Idézi Nyilas M.: I. m. 8. o.
36. ÖSSZES MŰVEI. I. köt. Kiad. Voinovich Géza. Bp., 1951. 513. o.
37. Idézi Keresztury Dezső. I. m. 343. o.
38. ÖSSZES MŰVEI XI. köt. Id. kiad. 367–368. o.
39. Németh G. Béla: A MAGYAR IRODALOM-KRITIKAI GONDOLKODÁS A POZITIVIZMUS KORÁBÁN – A KIEGYEZÉSTŐL A SZÁZADFORDULÓIG. Bp., 1981. 30. o.

40. Hatvany L.: I. m. 89–90. o. A TOLDI Budapest-helyére ő sem reflektált. Itt jegyzem meg, hogy a levélíró Arany majd csak 1872-t követően alkalmazkodik a kodifikált Budapest-névformához. Lásd pl. Jeleit Szász Károlyhoz (1874–1876), Szilágyi Istvánhoz (1874). De ingadozást is mutat: Módi György-

hoz (Budapest, 1873), a Közös Külügyminisztériumhoz (Buda-Pest, 1873). A kötőjeles formát versben is használja: „*Higyjük el, probatum est, / Kell hoc anno, Buda-Pest.*” (HA NAPFÉNYES VÍZKERESZT..., 1882).

41. Barta János: ARANY SZÉCHENYI-ÓDÁJA. *Irodalomtörténet*, 1984. 32. o.

Dávidházi Péter

„SUNT CERTI DENIQUE FINES” (II)

A határolás vágya Arany János kritikáiban

Örök sorsunk, hogy mire bármit létrehoznánk, már külső tényezők is formáltak rajta, így nemcsak minket közvetít, s legfoljebb töredékesen fejeződünk ki benne; ellenben ami vágy maradt, s nem sikerült megvalósítanunk, azon esetleg tisztábban kirajzolódik személyiségünk sajátos bélyege. Mégpedig annál jellegzetesebben, mennél öntudatlanabban sóvárogunk utána, mert valamennyire már a tudatos vágy is eleve adott lehetőségekhez alkalmazkodik. A kritikai normaképzésben rejlő antropológiai sajátosságok föltárásához éppen ezért termékeny segédfogalomnak ígérkezik, ha a normakészlet perspektivikus elrendezettsége mögötti enyészpontként feltételezünk egy talán már öntudatlan végső nosztalgiát, (nevezzük így:) *nostalgie maîtresse*-t, azaz olyan lappangó vágyakozást immár visszahozhatatlanul elmúlt, soha meg nem valósult vagy akár eleve megvalósíthatatlan lehetőségek iránt, amely a legkülönbözőbb dolgokra vonatkozó tudatos normák kiválasztásán, átalakításán és alkalmazási módján érezteti közvetett hatását. A szóösszetétel persze az Hippolyte Taine-től eredő *faculté maîtresse* analógiájára támaszkodik. A múlt századi francia tudós (1828–1893) abból indul ki, hogy minden jellemnek van egy uralkodó képessége, mely maga alá rendeli és elrendezi az összes többi, s az egész személyiséget vezérli, tehát megértéséhez kulcsként szolgálhat. Alkalmi (és némiképp fiktív) szemléltetőeszköznek, nem pedig egyetemes fiziológiai törvénynek felfogva, az alapképesség e régi fogalmát is használhatnánk írói életművek magyarázatához; Arany János tehetsége azonban annyira sok műfajú, alkata oly gazdag, hogy abban egyetlen képesség sem mondhatná ki az utolsó szót. Kritikusai munkásságából többet megérthetünk, ha változatos normaképzéseinek irányát közös érzelmi eredetükig visszakövetve azt próbáljuk felderíteni, hogy mire áhított végül, milyen vágyképhez mérte mindazt, ami a megbírálandó művekben elé került, vagyis (egy későbbi költő sorainak méltatlan parafrázisával:) mit is keresett ő ezen a földön.